

UDK 347.471.031:622(497.11)“06/14”

CERIF: H 300, S 100

DOI: 10.51204/Anali_PFBU_21104A

Dr Andreja KATANČEVIĆ*

LEMŠAT SRPSKOG SREDNJOVEKOVNOG PRAVA

Tema ovog rada je institut ugovora o lemšatu u srpskom srednjovekovnom pravu. Posebna pažnja je posvećena odgovoru na pitanja kako je izgledao taj institut u Srbiji, koliki je obim transplantacije iz saskog prava u toj materiji, odnosno u kojoj meri su srpske norme originalne, te ko su lenhavari, koji se javljaju kao stranka u posebnoj vrsti lemšata.

Rezultati pokazuju da je srpski lemšat bio ugovor o ustupanju dela u rudarskom ortakluku, a da su lenhavari bili vrsta kvalifikovanih rudara koji su takav ugovor zaključivali pod posebnim uslovima. Takođe se može zaključiti da je rudarsko pravo u toj oblasti u srednjovekovnoj Srbiji izgradilo brojna autohtona rešenja.

Primenjeni metodi su jezičko, sistemsko i istorijsko tumačenje Zakonika o rudnicima despota Stefana, kao i uporedni metod, primenjen na taj pravni spomenik, i vremenski bliske kodifikacije saskog rudarskog prava.

Ključne reči: *Lemšat. – Lehenschaft. – Lenhavar. – Rudarski ortakluk. – Rudarsko pravo.*

* Vanredni profesor, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija, katancevic@ius.bg.ac.rs.

1. UVOD

U srpskoj pravnoj istoriji se često sreću primeri recepcije normi i instituta iz drugih pravnih sistema. Znatno su malobrojniji slučajevi preuzimanja iz srpskog u strano pravo. Sasvim su retki transplant u oba smera, odnosno prvo u srpski pravni sistem, a zatim iz njega u neki strani. Srednjovekovno rudarsko pravo je nesumnjivo jedan od takvih.

Srpsko srednjovekovno rudarstvo se vezuje za dolazak Sasa sredinom XIII veka, za vlade kralja Stefana Uroša I (1243–1276). Oni su doneli ne samo tehnologiju otkopavanja rude i topljenja metala već i norme rudarskog prava, koje su verovatno bile nepisane. U izvorima nema pomena povelja koje su izdate Sasima prilikom njihovog doseljavanja u Srbiju. Ne postoje ni izvori saskog rudarskog prava van Srbije za koje se pouzdano može tvrditi da su stariji od te seobe. O tome kako su izgledali saski rudarski instituti može se zaključiti iz uporedne analize kodifikacija iz XIII i XIV veka:¹

- povelje kralja Bele IV Arpadovića (1235–1270) Banskog Šćavnici (nem. *Schemnitz*, *Schebnitz*; mađ. *Selmecbánya*; slov. *Banská Štiavnica*, današnja Slovačka Republika);
- povelje Vaclava I Pšemislovića (1230–1253) Jihlavi (nem. *Iglau*; češ. *Jihlava*, današnja Češka Republika) iz sredine XIII veka;
- povelje Vaclava II Pšemislovića (1278–1305) Kutnoj Hori (nem. *Kuttenberg*; češ. *Kutná Hora*, današnja Češka Republika), iz oko 1300. godine, poznatoj kao *Jus regale montanorum*;
- rudarskog prava Frajberga (nem. *Freiberg*, današnja Savezna Republika Nemačka), koje je sačuvano u prepisima iz 1307. (Starije frajberško rudarsko pravo) i 1346. godine (Mlađe frajberško rudarsko pravo).

Prema raspoloživim podacima, rudarski običaji su u Srbiji kodifikovani vek i po posle saske seobe, za vreme vladavine despota Stefana Lazarevića (1389–1427). To je učinjeno za potrebe Novog Brda, najvažnijeg rudarskog mesta srednjovekovne Srbije. Novobrdsko rudarsko pravo (o vremenu donošenja Katančević 2016, 221–234), poznato i kao Zakonik o rudnicima despota Stefana, sačuvano je u dva otkrivena prepisa, ćirilicom iz XVI (Radojčić 1962) i latiničnom iz XVII veka (Ćirković 2005).

¹ Kuriozitet je da su one donete pre epidemije kuge u XIV veku. S druge strane, srpska kodifikacija rudarskog prava nastala je nekoliko decenije posle epidemije. Nema dovoljno izvora da bi mogao da se odredi obim uticaja kuge na srpsko rudarstvo, ali je moralo biti nekakvo, makar i posrednog uticaja.

Posle pada Srbije otomanski sultani su se trudili da se nastavi proizvodnja u njenim rudnicima. Sa tim ciljem su u drugoj polovini XV i prvoj polovini XVI veka doneli niz propisa o rudarstvu (Spaho 1913; Beldiceanu 1964, 243–254, 257–268, 316–323, 354–363; Rizaj 1968, 199–256). U njima je očigledan veliki uticaj srpskog prava jer ne samo da se upotrebljavaju srpski i prethodno posrbljeni nemački termini, već su i mnoge pravne norme samo prevodi odredaba novobrdskog prava. Otomanska legislativa je svedočanstvo impresivnog puta koji su za oko tri veka prošle saske rudarske norme i terminologija od Saksonije do centralnog Balkana, kroz nekoliko pravnih sistema. Ta višestruka recepcija nije uvek bila puko prepisivanje. Neki pravni instituti su tako pretrpeli znatnu transformaciju. Na primer, urbarari su u Češkoj bili zakupci regalnih prihoda (što su u Srbiji bili carinici), u Srbiji organi sa posebnim nadležnostima, a u Otomanskom carstvu geometri (Katančević 2020a).

Jedan od važnih instituta u srpskom rudarskom pravu bio je i lemšat. O njegovom značaju govori učestalost normi kojima se uređuje. Od pedeset tri člana ćirilicnog prepisa koji se odnose na rudarsko pravo, u njih pet se pominje lemšat, a u latiničnom šest od četrdeset pet.² U kutenbergskom pravu, koje prati institucionu sistematiku i najobimnije je od pomenutih spomenika, lemšati (lat. *concessiones*, češ. *lénšafty*) regulišu se na početku treće knjige, „...*quarum cura inter ceteras regni nostri sollicitudines pluribus noctibus nos reddit insompnes*“³ jer, kako se kaže, zbog njih dolazi do mnogih sporova (III, I, pr; Jireček 1867, 346). Njima je posvećeno prvih pet glava te knjige, a sledi im kupoprodaja.

Izučavanja tog instituta čine izazovnim i njegove definicije koje su se do sad javljale u literaturi na srpskom jeziku. Tako ga je Fehim Spaho, prilikom objavljivanja teksta i prevoda turskih zakona 1913. godine, definisao kao „dio rudnika koji bi gewerkovi (varkovi) izdavali drugim, da ga izrađuju, a da njima daju jedan dio prihoda“ (1913, 175). Skarić kaže da je to „posao oko kopanja rude, koga jednome varku radi drugi najmljeni čovjek za nagradu, koja iznosi jedan dio iskopane rude, kako se pogode“ (1939, 99). Radojčić (1962, 77–78) u svom izdanju ćirilicnog prepisa, dosta oprezno, termin ne definiše već prvo govori o njegovoj srednjevisokonemačkoj etimologiji, te citira delove nemačkih rečnika: „*lêhenschaft; lehn; lêhenschaftler, lêhner stm.*

² Osim u odredbama Zakonika o rudnicima koje su citirane u ovom radu, lemšat se pominje i u članu 25 i 39 ćirilicnog i glavi 20 i 35 latiničnog prepisa. Tu se uređuje sticanje svojine nad opremom zatečenom u rudniku i institut zastupanja. Te odredbe neće biti razmatrane jer njihovo tumačenje nije od značaja za odgovaranje na pitanja postavljena u radu.

³ Prevod: „o kojima staranje, između ostalog iz našeg kraljevstva, nama mnogim noćima uzrokuje besane brige“.

*plur. concessores, verleiher einer l ehenschaft“ (Lexer 1940, 124); „Lehenschaft f. 3) im bergbau bezeichnet lehenschaft dasjenige vertragsverhältnis, wonach ein bergwerksbesitzer sein bergwerk oder einen theil desselben auf eine gewisse zeit und gegen einen vereinbarten antheil am gewinne zum abbau  uberl aszt; ferner die genossenschaft der ein bergwerk in dieser weise übernehmenden bergarbeiter; das bergwerk oder der feldestheil, die so zum abbau überlassen sind; ein bergwerkseigenthum (bergwerk, stollen) überhaupt; endlich die genossenschaft der bei einem bergwerk als eigenlehner beteiligten personen“ (Grimm, Grimm 1885, 542 prema Veith 1871, 323). Radoj cic dalje navodi i odredbu III, 1, 2 *Juris regalis montanorum*: „*Jure autem montanorum concessio (lehenschaft) est de persona pro quota parte lucri concesse rei translatio aliam in personam*“ (Zycha 1900, 168). Kako se vidi, ni u Fajtovom ni u rečniku braće Grim, kao ni u kutenberškom pravu nema pomena o zakupu u kontekstu lemšata. Begović (1971, 33–36) i Biljana Marković (1985, 16, 46, 47) ipak smatraju da je lemšat jednostavno zakup. Sima  irkovi  u izdanju latiničnog prepisa novobrdskog prava kaže da je to „prepuštanje delova od strane gvarka drugom radniku ili radnicima pod određenim uslovima“, izbegavaju i da upotrebi re  zakup ( irkovi  2005, 33). Ta objašnjenja su donekle protivre na, a nalaze se u radovima koji su u celini posvećeni ili pojedinim prepisima normativnih tekstova ili srpskom rudarskom pravu uopšte. Posebnih studija o lemšatu nema. To opravdava nastanak ovakvog članka. Zbog zadatog formata u njegovom fokusu će biti samo srpsko pravo, a ne i njegova kasnija recepcija u Otomanskom carstvu.*

2. LEMŠAT SA ORTACIMA

Kako je rudarstvo bila unosna ali i rizična delatnost velikih troškova,⁴ bilo je uobičajeno da otkopavanje vrši ortakluk. Tako su se rizik i troškovi delili na više ortaka, koji su nazivani gvarci. Prva odredba novobrdskog prava koja se odnosi na lemšat je ona kojom se uređuje taj ugovor među ortacima (gvarcima) u rudarskom ortakluku. Kako se tekstovi  irilni nog i latiničnog prepisa donekle razlikuju, oni će biti navedeni uporedo. To će olakšati njihov pregled i tumačenje.

⁴ Naročito su veliki mogli biti početni troškovi. Kopanje je moglo da traje godinama pre nego što bi bila pronađena ruda ( irkovi  2002, 79).

16. Закон ѡ лемшатехъ:~

Ако гваркъ гваркоу поусти дѣловѣ оу лемшати за рокъ да се не соу волни потворити до рока ако би се и много рудѣ нашло или нимало али къда запише и поусти дѣловѣ оу лемшати да запише оу оурбарарски тетрагъ и белегъ царинички, да се єднѣ дроугому не потвори:~⁵ (Radojčić 1962, 41)

Glava 10.

A za lēmšat: ako gvark gvarku pusti dēlove u lēmšat za roka, da sē nesu volni potvoriti do roka ako se bi mnogo rude našlo ili malo, ili kad pusti dēlove u lēmšat da zapiše urbararsky tetrag.

Glava 11.

Ako li pusti gvark gvarku dēlove u zapis s' bez niedne plate, liho za paunan'e i što mu da Bog, za toy trebē kniga megju nimi i svēdočba da sē zapiše vrbarara i belēg car'nsky da se edin drugomu ne potvori.⁶ (Ćirković 2005, 22)

Kao što se može videti, lemšat je tu ugovor kojim se ustupa ortački deo. Zaključivao se na određeno vreme. Nije se mogao raskinuti zbog promenjenih okolnosti.⁷ Naime, za vreme trajanja lemšata u rudniku je mogla da bude pronađena ruda, promenjena količina rude koja se otkopavala ili potpuno iscrpljena na tom mestu. Ništa od toga ne bi moglo da utiče na obaveze ugovornih strana. Donekle sličnu odredbu sadrži povelja Bele IV Arpadovića (12; *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* 1862, 224). Međutim, dok u srpskom pravu nema izuzetaka od tog pravila, dotle se on predviđa u nastavku teksta pomenutog ugarskog pravnog spomenika, ali i u kutenberškom pravu (III, III; Jireček 1867, 354)

Ugovor je mogao biti zaključen između ortaka tako da se onom ko daje u lemšat naknada plaća ili ne. Ukoliko bi davalac u lemšat svoj deo privremeno ustupio ortaku bez naknade, to ipak ne bi uvek bilo dobročino iz nekoliko razloga. Prvo, lukrativnost nije spojiva sa ortaklukom. Drugo, ustupanje

⁵ Prevod: „16. Закон о лемшатима: Ако гварк гварку писти делове у лемшат за рок, да се не могу потворити до рока, ако би се много rude našlo или нимало, али када запише и писти делове у лемшат, да запише у урбарарски тетраг и beleg carinički – да се један другоме не потвори“ (Marković 1985, 16, 17).

⁶ Prevod: „Glava 10. A o lēmšatu. Ako gvark gvarku pusti delove u lēmšat do određenog roka, da im nije dozvoljeno da raskinu dogovor pre isteka roka, ako bi se mnogo rude našlo ili malo. Kad pusti delove u lēmšat da se zapiše u urbararevu knjigu. Glava 11. Ako bi pustio gvark gvarku delove, da se zapiše, bez ikakvog plaćanja, samo za paunanje i što mu Bog da, za to treba knjiga među njima i svedočenje urbarara i beleg carinski, da se jedan drugom ne izneveri“ (Ćirković 2005, 43).

⁷ Begović (1971, 35) kaže da je takav raskid bio moguć „u slučaju nepremostivih teškoća“ te „ako zbog tih okolnosti preti opasnost po život i zdravlje rudara“. Međutim, on ne navodi izvor u kome to piše.

udela ne znači samo ustupanje dobiti već i troškova. Ne treba zaboraviti da je u praksi moglo da se dogodi da troškovi godinama budu visoki, a da dobiti nema.⁸ Takvo ustupanje ortačkog dela, sa naknadom ili bez naknade, ne može se jednostavno izjednačiti sa zakupom, čiji je bitan element zakupnina, a gde zakupodavac odgovara za osobine predmeta zakupa.

Prema jezičkom i sistemskom tumačenju u kontekstu odredbe o lemšatu sa lenhavarom (vidi niže), izgleda da za privremeno ustupanje dela jednom ortaku nije bila potrebna saglasnost ostalih. S druge strane, bio je neophodan upis u posebnu evidenciju, koju su vodili urbarari i koja ja imala ulogu sličnu današnjim javnim ispravama te nosila pretpostavku tačnosti (Katančević 2020a, 271–274). Međutim, u cariničku evidenciju (Katančević 2020b, 266–267) upisivalo se samo ustupanje ortačkog dela bez naknade. Ćirković smatra da se tu trajno ustupa deo i „primalac postaje vlasnik delova“ (2005, 57). On ne navodi argumente za takvo tumačenje, koje značajno odstupa i od jezičkog i od sistemskog. Pre će biti da je upis u cariničku evidenciju bio obavezan zbog toga što davalac u lemšat u tom slučaju ne bi učestvovao u prihodima (verovatno delu iskopane rude) te ne bi bio obveznik plaćanja urbora, odnosno regalnog prihoda od rude, čije je ubiranje vladar prepuštao cariniku (Katančević 2020b, 258–261). Dakle, trebalo je unapred utvrditi da tada obavezu da plaća urbor ima samo primalac, ali ne i davalac u lemšat.

Sličan propis postoji i u šemničkom pravu: 15 *Von lehnscheffttnn Nyemant man (mag) eines anndern tail vorleihnn⁹ wider seinen willenn. Ist oder, das mon vorleihnn wil, in einer Czech oder in einem Stolln, so sol der Perckmaister den Gewerckenn zwsammen auf den perg gepietn auf einen gewissn tag; vnd das dann also verliehnn wirt, vnd vorschribn, das hat kraft¹⁰* (Codex diplomaticus Arpadianus continuatus 1862, 225). Tako stilizovanu odredbu sadrži i frajberško pravo (A 15, B 30; *Urkundenbuch der Stadt Freiburg in Sachsen* 1886, 282, 296), ali ono na tom mestu ne upotrebljava reč lemšat (*lehenschaft, lehnschefftt*). Prema kutenberškom pravu bilo je dovoljno prisustvo samo jednog gvarka i jednog svedoka (III, I, 18; Jireček 1867, 352)

⁸ Kutenberško pravo objašnjava razloge zbog kojih neko daje u lemšat: „*quod difficile sit eis totum excolere suis sumptibus et expensis*“ (III, I, 1; Jireček 1867, 347, 348). Prevod: „jer bi njima bilo teško da kopaju ceo (rudnik) podnoseći sami troškove i izdatke“.

⁹ Interesantno je da se u tom izvoru za „dati u lemšat“ koristi glagol *verleihn*, odnosno *verleihen*, koji se u savremenom nemačkom upotrebljava u značenju „dati na poslugu“, odnosno „dati na besplatno korišćenje“.

¹⁰ Prevod: „O lemšatima. Niko ne može deo drugog da ustupi na korišćenje protiv njegove volje. Ukoliko se želi ustupiti na korišćenje (deo) u jednom rudniku ili štolni, starešina treba da gvarke okupi određenog dana u rudniku i da tada bude ustupljen na korišćenje i zaspisan. To ima pravnu snagu.“

U tim pravnim spomenicima može se pročitati da je i tamo bila predviđena obaveza upisivanja ugovora o lemšatu u određenu evidenciju i da on nije mogao da se preduzme bez te odgovarajuće forme. Ta sličnost ukazuje na zajedničko poreklo srpskog, saksonskog i ugarskog lemšata. Međutim, srpsko pravo ne nalazi za potrebno da propiše da „niko ne može deo drugog da ustupi na korišćenje protiv njegove volje“. Izgleda da je takva norma u Novom Brdu bila nepotrebna jer se iz teksta Zakonika vidi da gvark može da daje samo svoje delove u lemšat. Dalje, dok ugarsko i saksonsko pravo propisuju da se deo daje na korišćenje tako što starešina i ortaci dođu određenog dana u rudnik, u srpskom pravu izgleda nije bilo potrebno da se ugovor zaključuje u samom rudniku.

Specifičnost srpskog prava je i u tome što se ortaku mogao ustupati deo u lemšat bez pitanja ostalih ortaka, a lenhavaru samo uz saglasnost svih. U ugarskom i saksonskom pravu za davanje u lemšat bila je potrebna saglasnost većine ortaka (*Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* 1862, 225; *Urkundenbuch der Stadt Freiburg in Sachsen* 1886, 282, 296), bez obzira na to kome se daje. Kutenberško pravo sadrži znatno razvijeniji institut lemšata i poznaje njegove različite vrste, koje ne odgovaraju uvek onima iz srpskog prava (tamo ih ima pet, a u srpskom pravu dve). U partikularnim koncesijama, kada se u lemšat daje samo deo rudnika, u Kutenbergu je postojala obaveza da se o prestanku ortakluka obaveste ostali ortaci kako bi mogli da traže naknadu eventualne štete. Ne traži se i njihova saglasnost pre zaključenja tog ugovora (III, IV; Jireček 1867, 354).

Iz svega rečenog čini se da je neprecizna Spahova definicija prema kojoj gvarci daju u lemšat drugima „dio rudnika... da ga izrađuju, a da njima daju jedan dio prihoda“, jer primalac u lemšat ne mora imati takvu obavezu. Nije uvek reč ni o ugovoru prema kome se „drugi najmljeni čovjek za nagradu“ obavezuje da radi u tuđem rudniku, kako piše Skarić. Teško bi se moglo reći i da je to ugovor o zakupu, kako ga nazivaju Begović i Marković, jer je ustupanje moguće i bez „zakupnine“. Na kraju, u ovom tipu lemšata nema „prepuštanje delova od strane gvarka drugom radniku ili radnicima“, kako drži Ćirković, jer se deo prepušta ortaku. Po svojoj prilici, to je bio poseban ugovor kojim se privremeno prepuštao ortacki deo drugome.

3. LEMŠAT SA LENHAVAROM

Kao i za pojam lemšata, u literaturi na srpskom postoje različita određenja termina *lenhavar*. Tako Spaho kaže da je to „onaj, komu gewerkovi daju lehensshaft („lemšat“)“ (1913, 181). Za Skarića je on „čovjek, koji od varka uzima u lemšat njegov dio rudnog polja“ (1939, 99). Radojčić (1962, 78) još jednom ne daje svoju definiciju već citira delove rečnika braće Grim i *Iuris regalis montanorum*, u kojima se ne pominje zakupac: „*ein häuer, welcher von einer gewerkschaft deren grube oder einen theil des grubenfeldes auf eine bestimmte zeit und gegen einen vereinbarten antheil am gewinn*“

zum bau überlassen erhalten hat. auch ein häuer, welcher als lohn einen bestimmten theil der von ihm gewonnenen erze erhält“ (Grimm, Grimm VI 1885, 540 prema Veith 1871, 268); „Sunt postea coloni principales, qui vulgariter gewerken dicuntur, et secundarii et tercii et deinceps, qui vulgariter lehenhewer dicuntur“ (I, I, 3; Zycha 1900, 44). Begović lenhavara smatra zakupcem (1971, 33). Za Biljanu Marković, to je „zakupac koji je organizovao rudarsku eksploataciju“ (1985, 16), a za Simu Ćirkovića radnici „koji prime delove pod uslovima predviđenim za lemšat. Za vreme dok traje pogodba oni imaju prava i obaveze gvarka“ (2005, 33).

U Zakoniku o rudnicima despota Stefana postoje dve odredbe u latiničnom i tri u ćiriličnom prepisu u kojima se pominju lenhavari:

19.

а безъ оупроса гвар^счкога да не вол^снь гвар^скъ дръжати лем^сшати с лен^схавари. ере ако би га до послѣ изнашли гварци. крїюкїи дѣловѣ с лѣнхавари. лем^сшати да мою плате встали гварци що е спен^сжа. а да м8 оузмоу шноуи користь за свех:~¹¹

(Radojčić 1962, 43, 44)

31. У записоу р8пноу:~

Р8поу кою соу павнали и записали гварци. из доходка ленхаваромъ. да јест вьсь жам^скощъ ленхавар^сскы. тьк^смо да гледаю гварци выше реченни доход^скъ. за тои да имь дад8 книг8 гварци до рока шны р8поу да не вставе. нехо що годеръ хи сретe да работаю. и роуд8 да си ищоу, како и сваки гварци ере с8 уни гварци до рвка:~

32. У привщеню законъ.

Аколи би шны кога припоустили шт гвар^скъ. или инога кога чловѣка да ихъ помага. а да павнаю ш нимь. слободно е свакомоу др8говати ш нимь. ни шт кога речъ да не имаю. аколи би шны записници р8п8 издали. или прономїю оучинили. да се шбьсече низ шаибноу на три, сежни:~¹³

(Radojčić 1962, 45, 46)

Glava 14.

A bez uprosa svēh gvark da ne vol'n edin gvark dr'xati lemšat s lēmhavari. Erē ako bi ga posle našli ēre e krijuki ima dēo, da mu plate ostali gvarci što e spenxa, a da mu uzmu onuy korist za svēh.¹²

(Ćirković 2005, 22)

Glava 28.

Rupu koju bi zapisali gvarci iz dohotka len'hvarom da e vas xamkošt lēnhavarsky, kromě da glědaju gvarci urečenij dohod'k. Za toj da im dadu knigu ot svoje ruke, svědočbom potlě da nesu volni potvoriti gvarci do roka, ni oni rupu ostaviti, što gode hi srete, nego da rabotaju i da rudu i štu do roka kako svaki gvark ere su oni do roka gvarci. I ako bi hotěli koga pripustiti ot gvark ili inogo čl(o)v(e)ka da ih pomaga ili da pauna š nimi, slobodno mu svakomu drugovati š nimi, ni ot koga reči da ne ima.

Ako li bi oni zapisnici rupu izdali ili pronovliju ućinili, da se obsēce niz šaibnu.¹⁴

(Ćirković 2005, 25)

Prvo se propisuje da nijedan ortak (gvark) ne može da ustupi deo lenhavaru bez pitanja, odnosno saglasnosti ostalih gvaraka. Ukoliko bi se to ipak dogodilo i lenhavar tajno od drugih ortaka kopao rudu te na taj način ostvario korist, onda bi ortaci imali pravo da tu korist međusobno podele. Oni bi tada imali obavezu i da snose troškove koje je lenhavar podneo. S druge strane, prema opštim pravilima, kod lemšata sa lenhavarima, oni su dužni da snose trošak kopanja, a gvarci učestvuju samo u deobi dobiti. Bilo je neophodno takav ugovor sačiniti u pisanoj formi. Kao i u slučaju lemšata sa gvarkom, ni lemšat sa lenhavarom nije bilo moguće raskinuti, što je verovatno bila posledica nepredvidljivosti kopanja rude. Zakonik o rudnicima definiše lenhavara kao „gvarka/ortaka do određenog roka“. Uzimajući u obzir takvo objašnjenje, potrebnu saglasnost svih gvaraka da bi lenhavar to postao i deobu koristi između svih gvaraka, čini se da tu nije ustupan ortački deo (kako tvrde Spaho i Ćirković) već je pre davan ceo rudnik u lemšat na određeni rok, odnosno do privremenog proširenja ortakluka i na lenhavara.

Lenhavari su bili slobodni da bilo kome dopuste da „im pomaže“ i da radi sa njima u rudniku, bilo da je ortak ili treće lice. Frajberško pravo, na primer, predviđa da onaj ko uzme deo rudnika u lemšat može u njega poslati kopače, te da mu se to ne može zabraniti (B 31, *Urkundenbuch der Stadt Freiburg in Sachsen* 1886, 297). Međutim, tamo je primalac u lemšat bilo ko, a u novobrdskom pravu je to u tom slučaju lenhavar.

¹¹ Prevod: „19. A bez pitanja gvaračkoga da ne može gvark držati lemšat s lenhavarima, jer ako bi ga posle uhvatili gvarci krijući delove s lenhavarima, lemšat da mu plate što je spenža, a da mu uzmu onu korist za sve“ (Marković 1985, 16).

¹² Prevod: „Glava 14. A bez pitanja svih gvaraka da ne može jedan gvark imati lemšat s lenhavarima. A ako bi ga kasnije našli da je krijući imao deo, da mu plate ostali gvarci što je potrošio, a da mu dobit uzmu za sve“ (Ćirković 2005, 43).

¹³ Prevod: „31. O zapisu rupnom: Za rupu koju su paunali i zapisali gvarci za dohodak lenhavarima, da bude sav žamkošt lenhavarski, samo da gledaju gvarci više rečeni dohodak, za to da im daju knjigu gvarci; do roka oni rupu da ne ostave, nego što god im se dogodi, da rade i rudu da traže, kao i svaki gvarci, jer su oni gvarci do roka. 32. O pripuštanju zakon: Ako li bi oni koga pripustili ili od gvaraka ili drugoga koga čoveka da im pomaže, a da paunaju s njim, slobodno je svakome drugovati s njim, ni od koga reč da nemaju; ako li bi oni zapisnici rupu izdali ili pronomiju učinili, da se odseku niz šajbnu na tri sežnja“ (Marković 1985, 18).

¹⁴ Prevod: „Rupu koju bi zapisali gvarci lenhavarima da učestvuju u dohotku, da je sav žamkošt lenhovarski, gvarci samo da gledaju ugovoreni dohodak. O tome da im dadu ispravu od svoje ruke kao svedodžbu da posle gvarci ne mogu pogaziti pre roka, niti onu rupu ostaviti, nego što god da ih zadese, da rabotaju i rudu istu do roka kao svaki gvark. Jer oni i jesu gvarci dok ne istekne rok. I ako bi hteli pripustiti sebi nekog od gvaraka ili drugog čoveka da im pomaže i pauna s njima, svakom je slobodno da bude u družini s njima i niko im ne može prigovoriti. Ako li bi oni koji su zapisali rupu izdali ili kako bezakonje učinili da se obseče niz šajbnu“ (Ćirković 2005, 46).

„Zapisnici“ koji bi „izdali“ rudnik ili učinili „pronomiju“ (bezakonje) bili bi kažnjavani smrtnom kaznom, koja bi se izvršavala u rudniku. Pod zapisnicima se tu mogu podrazumevati ili davaoci u lemšat ili lenhavari, te se iz tih pravila ne može zaključiti na koga se odnose. Međutim, ukoliko se primeni sistemsko tumačenje u kontekstu člana 25 ćirilice i glave 20 latiničnog prepisa (vidi niže), jasno je da su „zapisnici“ lenhavari (Ćirković 2005, 64). To čini donekle određenijom radnju delikta, koji bi mogli da učine kopači u rudniku, a kažnjavao se smrtnom kaznom. Po svoj prilici, to se odnosilo na nekakav tip krađe (možda pronevere ili utaje) iskopane rude, odnosno o deliktima koji su opisani u kutenberškom pravu (III, I, 6; Jireček 1867, 348).

Iz rečenog sledi da lenhavari nisu zakupci, kako tvrde Begović i Marković, jer lemšat nije zakup. Oni uzimaju delove od ortaka u lemšat, kako smatra Spaho, ali nisu svi koji to čine lenhavari jer se lemšat može dati i gvarcima, koji ne moraju biti rudari. Lenhavari jesu radnici, kako ih je definisao Ćirković, ali oni su pre svega rudari, čiji naziv dolazi od nemačke reči *der Häuer* (rudar). Da problem njihovog definisanja bude složeniji, srpski srednjovekovni naziv za rudara je rupnik (*roupnik* ili jednostavno *robotnik*) i nije izveden iz te nemačke reči. Dakle, lenhavari su bili posebna vrsta rudara.

Fajt u svom rečniku kaže da je *Häuer* „*ein Bergarbeiter, welcher die Arbeiten auf dem Gestein verrichtet*“ (Veith 1871, 267), odnosno „radnik u rudniku, koji izvodi radove na steni“. *Lehenhäuer* je termin koji se sreće i u drugim zakonskim spomenicima nastalim iz saskih rudarskih običaja. U šemničkom pravu *lehnheier* je onaj koji radi u „*ertstickte und ertrwnkene zechen*“ (II, 6, 7; *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* 1862, 224).¹⁵ Kutenberško pravo kaže da su *lénhavéři*, odnosno *laneonarii* „*sectores multa inutilia montana assiduo suo labore ac modicis expensis faciunt fructuosa*“¹⁶ (III, I, 10; Jireček 350).¹⁷ Prema svemu sudeći, srpski lenhavari su bili rudari posebne vrste. Verovatno su to bili stručnjaci koji su mogli da uklanjaju prepreke koje se nađu na putu otkopavanju rude (npr. stene veće čvrstoće), ali njihovo angažovanje nije bilo uvek neophodno. U prilog tome govori nemogućnost da raskinu ugovor zbog promenjenih okolnosti već su bili dužni da rade „що годеръ hi srete“ i izričita zabrana da prisvoje (za sebe ili gvarka koji ih je angažovao tajno od ostalih) deo iskopane rude do koje ne bi mogli da dođu

¹⁵ Slično u jihlavskom pravu (IV, 2–3; Jireček 1867, 117).

¹⁶ Prevod: „sekači (koji) svojim neprestanim radom, uz male troškove, mnoge beskorisne rudnike čine plodonosnim“.

¹⁷ Frajberško pravo pominje slučaj kada jedan rudar pozove drugog čoveka da kopa zajedno s njim, ali ugovor i odnos između njih ne naziva lemšatom (14, *Urkundenbuch der Stadt Freiburg in Sachsen* 1886, 271).

ostali rudari. Kada bi nastala potreba za stručnim radom lenhavara, oni bi bili angažovani, sami snosili troškove kopanja, ali učestvovali u deobi dobiti, kao ortaci, pošto su bili ortaci do proteka roka.

4. ZAKLJUČAK

Srednjovekovno rudarsko pravo je jedan od retkih primera dvosmerne transplantacije u srpskoj pravnoj istoriji. Ono je iz saskih običaja recipirano u Srbiju, a zatim iz nje u pravni sistem Otomanskog carstva. Mnogi od instituta koji su prešli takav put u srpskom pravu doživeli su značajan razvoj i transformaciju. Jedan od najvažnijih je lemšat. Taj ugovor je predstavljao privremeno ustupanje ortračkog dela u rudniku. Postojale su dve vrste: ustupanje dela jednog ortaka drugom i prijem lenhovara u ortakluk. U drugom slučaju se radilo o specijalizovanom rudaru, za čijim radom se povremeno javljala potreba. On sam snosi troškove svog rada, ali učestvuje u dobiti kao ortak.

Iako je i naziv ugovora i osnovne obaveze ugovornih strana preuzet iz saskog rudarskog prava, lemšat Zakonika o rudnicima pokazuje znatne specifičnosti. Prvo, u srpskom pravu nema brojnih normi koje se javljaju u drugim kodifikacijama saskog rudarskog prava iz XIII i XIV veka. Drugo, postoje značajne razlike srpske u odnosu na ostale kodifikacije (potpuna zabrana raskida zbog promenjenih okolnosti, mogućnost da se ortaku ustupi deo u lemšat bez pitanja ostalih ortaka, a lenhavaru samo uz saglasnost svih itd.). Te osobenosti ukazuju na činjenicu da je lemšat u srpskoj sredini pretrpeo znatne izmene u odnosu na saske običaje iz kojih je nastao.

LITERATURA

- [1] Begović, Mehmed. 1971. Rudarska baština u Srbiji u XV i XVI veku. *Glas SANU* 280: 1–66.
- [2] Beldiceanu, Nicoară. 1964. *Les actes des premiers sultans consevés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque nationale à Paris*. Vol. 2. *Règlements miniers 1390–1512*. Paris: Mouton et Co.
- [3] *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. 1862. Pest: Eggenberger Ferdinánd Akademiai.
- [4] Ćirković, Sima. 2002. Preduzetništvo i rudarsko pravo. *Staro srpsko rudarstvo*. Beograd: Vukova zadužbina – Novi Sad: Prometej.

- [5] Ćirković, Sima. *Latinički prepis Rudarskog zakonika despota Stefana Lazarevića: uvod, tekst, prevod i komentari*. Beograd 2005.
- [6] Ermisch, Hubert. 1886. *Urkundenbuch der Stadt Freiberg in Sachsen*. Vol. 2. *Bergbau, Bergrecht, Münze*. Leipzig: Giesecke & Devrient.
- [7] Grimm, Jacob, Wilhelm Grimm. 1885. *Deutsches Wörterbuch*. Vol. 6. Leipzig: Hirzel Verlag.
- [8] Jireček, Hermenegild. 1867. *Codex juris bohemicus*. Vol. I. Prag: I. L. Kober.
- [9] Katančević, Andreja. 2016. Datiranje Zakonika o rudnicima despota Stefana i sadržina njegovog ćirilnog prepisa. *Srpska politička misao* 1: 221–237.
- [10] Katančević, Andreja. 2020a. Institut urbarara u srednjovekovnoj Srbiji. *Baština* 51: 263–279.
- [11] Katančević, Andreja. 2020b. Zakup carina u srednjovekovnoj Srbiji. 253–268. *Νομοφύλαξ*. Zbornik radova u čast Srđana Šarkića, ur. Tamara Ilić, Marko Božić. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu, JP „Službeni glasnik“.
- [12] Lexer, Matthias. 1940. *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*. Stuttgart: Hirzel Verlag.
- [13] Marković, Biljana. 1985. *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića: prevod i pravnoistorijska studija*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- [14] Radojčić, Nikola. 1962. *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića*. Beograd: Naučno delo.
- [15] Rizaj, Skender. 1968. *Rudarstvo Kosova i susednih krajeva od XV do XVII veka*. Priština: Zajednica naučnih ustanova Kosova i Metohije.
- [16] Skarić, Vladislav. 1939. *Staro rudarsko pravo i tehnika u Srbiji i Bosni*. Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- [17] Spaho, Fehim. 1913. Turski rudarski zakoni. *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 25: 1–194.
- [18] Veith, Heinrich. 1871. *Deutsches Bergwörterbuch mit Belegen*. Vol. 1.2. Breslau: Verlag von Wilh. Gottl. Korn.
- [19] Zycha, Adolf. 1900. *Das böhmische bergrecht des mittelalters auf grundlage des bergrechts von Iglau*. Vol. II. *Die Geschichte des Iglauer Bergrechts und die böhmische Bergwerksverfassung*. Berlin: Verlag von Franz Vahlen.

Andreja KATANČEVIĆ, PhD

Associate Professor, University of Belgrade Faculty of Law, Serbia

LEMŠAT OF SERBIAN MEDIEVAL LAW

Summary

The topic of this article is the contract of *lemšat* (*Lehenschaft*) in Serbian medieval mining law. The author discusses the details of this legal and social institution in medieval Serbia by answering the following two questions: What was the scale of transplantation of Saxon law, i.e., how original were the Serbian rules? Who were the *lenhavars* – the contractors in a special type of *lemšat*?

The results of the investigation show that Serbian *lemšat* was a contract of the temporary lease of a share in a mining partnership and that the *lenhavars* were qualified miners, whose employment was occasionally necessary. The results also show that Serbian medieval mining law contained numerous original legal solutions.

The applied methods are linguistic, systemic and historical interpretation of the Mining Code of Despot Stefan, as well as the comparative method.

Key words: *Lemšat. – Lehenschaft. – Lehenhäuer. – Mining partnership. – Serbian medieval mining law.*

Article history:
Received: 29. 1. 2021.
Accepted: 3. 3. 2021.